

Kitelepítettek, betelepítettek, pártpolitika

Adalékok a magyar koalíciós pártok népességmozgással kapcsolatos álláspontjához 1944–1948

AMÁSODIK VILÁGHÁBORÚ végeztével a magyarországi parasztságnak – az egész hazai társadalomhoz hasonlóan – egy átalakuló, sokszor veszélyes környezetben kellett szinte teljesen újrakezdenie életét. A vidéki lakosságot nem sújtották ugyan olyan mértékben az angolszász légitámadások, mint például a fővárosiakat, azonban a magyar falu látta el élelemmel, takarmánnyal a védekező német és a támadó orosz hadsereget egyaránt, a paraszttól vették vagy hajtották el állatait, és tették tönkre gyakran termelőeszközeit is. Az országban 1944/45 folyamán folyó hadműveletek és deportálások mintegy 900 ezer ember halálát okozták,¹ a hadseregek rekvirálásai és rablásai eredményeképp pedig elpusztult a szarvasmarha-állomány 44%-a, a lóállomány 56%-a, a sertésállomány 79%-a és a juhállomány 80%-a.² Az őszi harcok miatt sok helyen elmaradt a mezei munkák elvégzése, illetve egyes termények betakarítása is. A front elvonultával vidéken sem volt sokkal jobb a közbiztonság, mint a városokban: fosztogató szovjet katonák és civilekből álló – sokszor fegyveres – bandák tartották rettegésben a lakosságot.

A közállapotok lassú normalizálódásával, a helyi közigazgatás feladatait átvevő nemzeti bizottságok megalakulásával a falusi társadalom számos problémája nem oldódott meg. Elintézésre várt a már több évtizede húzódó földkérdés, emellett várható volt, hogy a küszöbön álló földosztás bizonyos belső telepítéssel is együtt fog járni. Magyarországnak ugyanis voltak olyan területei – például a Viharsarok, illetve egyes északkeleti régiók –, ahol nem állt rendelkezésre elég termőföld, így az ottani agrárnépesség egy részét máshova irányították. Ezen kívül valamit kezdeni kellett a Bácskából Dunántúlra menekült, volt bu-

¹ A fenti adat az 1941-es határok között élő lakosság veszteségére vonatkozik. ROMSICS, 1999/b. 268.

² PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK, 1997. 275.

kovinai székelyekkel, illetve a beneši dekrétumok alapján a Felvidékről 1945 elejétől kezdődően elűzött magyarokkal is. A győztes nagyhatalmak nyilatkozataiból, valamint a Kirill Vorosilov marsall vezette magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEBSZ)³ egyes jelzéseiből pedig arra lehetett következtetni, hogy a hazai németiség – amelynek nagy része földművelő volt – sorsában is gyökeres fordulat fog bekövetkezni. Az 1945. július 17-e és augusztus 2-a között lezajlott potsdami konferencia ezt a kérdést egyértelművé tette: döntés született a kelet-európai németek áttelepítéséről Németországba.

1945 nyarán, néhány hónappal a világháború vége és alig több, mint egy évvel a zsidóság tömeges deportálása után küszöbön állt tehát egy újabb népmozgás-népmozgatás a Kárpát-medencében és Magyarországon. A völgyeségi sváb falvakban bukovinai székely családok jelentek meg, az első elűzött felvidéki magyarok házaiba már beköltöztek szlovák szomszédai és lassan kezdetét vette Kelet-Magyarország agrárproletárjainak letelepítése is. Valamivel később, 1946 januárjában pedig Budapest környékéről elindultak a kitelepített németeket szállító első szerelvények a megszállt „anyaország” felé.

Mindaz hatalmas feszültségeket teremtett a telepítésben érintett területeken, és ezek a súlyos konfliktusok mielőbbi megoldásra vártak. A kérdés többek között az volt: vajon milyen szervezetek, intézmények vállalják magukra ezeknek a problémáknak a felszámolását?

Az 1945 és 1948 közötti koalíciós időszak pártjai nem csupán politikai csoportok voltak, hanem – eltérő mértékben ugyan, de mindannyian – a nemzeti bizottságokba, földigénylő- és termelési bizottságokba delegált tagjaik révén komoly gazdasági-társadalmi jellegű befolyással is bírtak. Az igazságszolgáltatásban, illetve a rendvédelmi szervekben szintén igen magas volt a különböző – de főleg a baloldali – pártok tagjainak aránya, így e politikai szervezeteknek igen tág eszköztár állt rendelkezésükre ahhoz, hogy ezt a súlyos konfliktust megoldják.

Hogyan is zajlott a ki- és betelepítés? Milyen konfliktusoknak lett okozója? Vajon mi volt a koalíciós pártok⁴ álláspontja ezzel kapcsolatban? Érzékelték-e egyáltalán az emiatt kialakult feszültségeket, és ha igen, törekedtek-e azok feloldására? Megpróbálták-e politikai – vagy netán gazdasági – tőkét kovácsolni

³ A SZEBSZ felépítésének, összetételének és hatáskörének bemutatása nem tartozik jelen dolgozat témájához, erre nézve lásd: FÖLDESI, 1995. és Uő., 2002. munkáját.

⁴ Jelen tanulmányban a „négy nagy” koalíciós párt, a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt kitelepítéssel kapcsolatos álláspontját vizsgáljuk, a kormányból kiszorított Polgári Demokrata Párt, az ellenzéki Magyar Radikális Párt, illetve az 1947-es választások ellenzéki pártjainak ezzel kapcsolatos véleményét nem.

mindebből? Többek között ezekre a kérdésekre kísérrelünk meg választ találni a továbbiakban, ugyanis – bár a németek kitelepítésével, illetve a magyar nemzetiségű telepesek (főleg a bukovinai székelyek) otthonhoz juttatásával aránylag sok, a történettudomány határain belül és azon túl íródott munka foglalkozik⁵ – a szakirodalom eddig még nem foglalkozott igazán behatóan a koalíciós pártok hivatalos és félhivatalos hozzáállásával a ki- és betelepítésekhez. Így az alábbi munka talán szolgálhat némi újdonsággal a magyar történelem e parányi, de fontos szeletével kapcsolatban.

I. A telepítések és a velük járó konfliktusok

A bukovinai székelyek letelepítése

A Bácskába 1941 folyamán letelepített bukovinai székelyeknek 1944 őszén a szovjet-jugoszláv csapatok gyors térnyerése miatt pár óra alatt kellett elhagyniuk otthonaikat és megkezdeniük csaknem egy évig tartó vándorlásukat. Ezzel 1944. október 6-án elindult az a menekülthullám, amely – más tényezőkkel együtt – átrajzolta a második világháború utáni Magyarország nemzetiségi térképét.⁶ A Délvidékről többnyire falvanként, nagycsaládonként menekülők több csoportban érték el a Dunántúlt, többségük Tolna, Baranya és Somogy megyében élte meg a front átvonulását, de voltak olyanok is szép számmal, akik egészen Zaláig eljutottak. A telet és a kora tavaszt roppant nehéz körülmények között vészelték át, hiszen sem élelmiszer-, sem pedig takarmánytartalékuk nem volt, és a meleg ruha hiányától is sokat szenvedtek. Ezen időszak alatt uradalmi cselédszállásokon, esetleg falvakban, őket befogadó házaknál laktak, alkalmi munkákat vállaltak. (Érdekes, hogy mivel ezekben a községekben nem betelepülőként – tehát konkurensként –, hanem menekültként jelentek meg, ottlétük

⁵ A németek kitelepítéséről lásd például Fehér István és Zielbauer György műveit; a bukovinai székelyek letelepítéséről Balogh Miklós, Tóth Antal és Tóth Ágnes történeti munkáit, Lőrincz Imre visszaemlékezését, illetve Csupor Tibor egyáltalán nem elfogulatlan könyvét; a felvidéki magyarokat érintő történésekre pedig Janics Kálmán és Vadkerty Zsuzsa írásait.

⁶ Igaz ugyan, hogy az erdélyi harcok miatt már korábban elindult az ottani magyarok nyugati irányú mozgása, azonban a bukovinai székelyek menekültek elsőként egy tömegben. A váratlan indulásra lásd: LŐRINCZ, 1986. 528., CSUPOR, 1987. 146. szerint a menekülés október 10-én kezdődött.

nem generált komoly konfliktusokat a helybeliekkel, akik pedig elég gyakran svábok voltak.)⁷

A bukovinai székelyek sorsában 1945 márciusa hozott fordulatot. Az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 15-én ugyanis kiadta a *nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról* szóló 600/1945. ME. számú rendeletét. A három nappal később hatályba lépő rendelkezés szerint a hazaárulók, nemzetiszocialista és nyilas vezetők valamint a háborús bűnösök mellett a Volksbund⁸ volt tagjait is teljes birtokelkobzással sújtották, amely után semmilyen kártérítés igénylésének nem volt helye.⁹ A rendelet kiadását követően a községekben megalakultak a földigénylő bizottságok – amelyekben a már működő „demokratikus pártok” küldöttei is képviseltették magukat – és kezdetét vette a földosztás.

A délvidéki menekülteket Bodor György frissen kinevezett kormánybiztos hívta össze Tolna-Baranya megyék térségébe. A kormány ugyanis ezt az erdélyi származású jogászt bízta meg a bukovinai székelyek földhöz juttatásával. Mivel a fiatal Bodor korábban Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez tartozott,¹⁰ nem állt tőle távol a mártírhalált halt politikus németellenessége sem. Az újdonsült kormánybiztos most mind hazai, mind pedig nemzetközi viszonylatban elérkezettnek látta az időt arra, hogy a – hírek szerint nemsokára úgyszólván kitelepítésre kerülő – svábok gazdasági-társadalmi „túlsúlyát” megtörjék, a Volksbundtagok házaiba bukovinai székelyeket és erdélyi menekülteket telepítsenek, és így egy „székely vármegyét” hozzanak létre a dunántúli német tömb helyén. Ennek érdekében tervbe vette a Völgység falvainak „svábtalanítását” és a menekült magyarok letelepítését. Mivel a „volksbundistákat” internálótáborba zárása kivitelezhető volt a gyakorlatban,¹¹ Bodor ehhez a megoldáshoz folya-

⁷ LŐRINCZ, 1986. 555.

⁸ A Volksbund volt a magyarországi németek nemzetiszocialista elkötelezettségű szervezete, amely Hitler nyomására 1940-től egyedüli törvényes intézményként látta el a svábok képviseletét. Vezetője, Franz Basch hatására a Volksbund a világháború alatt eltávolodott a magyar államtól és a nagynémet élettérben képzelte el közösségének jövőjét. A magyarországi „népi németek” közötti három SS-toborzást is ez a szervezet végezte el. A Volksbundra bővebben lásd: TILKOVSKY, 1978.

⁹ A birtokelkobzásra lásd: 600/1945. ME. 4. §., a kártérítés elutasítására: 39. §. (CORPUS JURIS HUNGARICI)

¹⁰ CSUPOR, 1987. 154.

¹¹ A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1945. január 20-án aláírt fegyverszünetben ugyanis vállalta, hogy „internálja a német állampolgárokat”. A magyarországi svábok földje megszerzésének célját azonban jól jelzi az, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács segítségével állították fel az internálótáborokat. FÖLDESI, 2002. 235.

modott annak érdekében, hogy zökkenőmentesebb legyen a házak, földek átadása. A Volksbund taglistái azonban közismerten hiányosak voltak – ez később számos visszaélésnek és személyes bosszúnak lett az oka –, ezért nem lehetett pontosan tudni, ki volt tagja ennek a szervezetnek és ki nem. A kormánybiztos ezt a problémát nem túl humánus módszerrel „oldotta meg”: emberei a karhatalom segítségével körülvárták a német falvakat, letartóztatták a listán szereplőket, majd négyes sorokban elvonultatták előttük a község lakosságát. Az elgondolás szerint a már lefogottak „ha már én megjártam, járd meg te is” elve alapján úgyis megnevezik azokat, akikről a hatóságoknak nem volt tudomásuk. Így is történt. Ha pedig ráböktek valakire, azt már oda is állították a volksbundisták közé, akikre természetesen vagyonekobbzás és internálótábor várt.¹² A módszer igen eredményesnek bizonyult, legalábbis a letartóztatottak számát tekintve...

A bukovinai székelyek telepítése ezzel párhuzamosan vette kezdetét és pár hónap alatt nagyjából le is zajlott. Bodor György 1945. július 4-i jelentésében már arról számolt be, hogy a Völgység mintegy 25 községébe érkeztek patrónáltjai, és a régió peremén már csak 5–6 község vár betelepítésre. Alig több, mint három hónap alatt 4400 „volksbundista” gazdaságot koboztak el, és mintegy 2500 magyar családot helyeztek tulajdonba. A német és a székely családok eltérő nagysága miatt azonban a ki- és betelepítettek száma nagyjából megegyezett. Így a kormánybiztos már ekkor megállapíthatta, hogy vagyoni tekintetben ugyan még a sváb, de lélekszám szempontjából már a magyar elem van túlsúlyban a térségben. A dokumentumban maga Bodor is elismerte a Volksbundlisták hiányos voltát, ennek azonban nem tulajdonított túl nagy jelentőséget. Annál inkább kikelt a sok „svábmentés” ellen, amire később még visszatérünk. A betelepülőeknek azonban komoly gondokkal kellett szembenéznük: a helyi szervek gyakran nem nézték jó szemmel ottlétüket, a rossz kommunikációs viszonyok miatt rémhírekkel tudták ijesztgetni őket a helybéliek. Az is rengeteg nehézséget okozott, hogy sok faluban a pártok, a nemzeti és földigénylő bizottságok, valamint a „demokratikus rendőrség” tagjai is svábok voltak,¹³ akik ott nehezítették az újonnan érkezettek életét, ahol csak tudták. Több panasz érkezett arról is, hogy a helyiek szándékosan nem mutatták meg pontosan a telepesnek juttatott földet, így mire az megművelte, kiderült, hogy más a terület tulajdonosa. Azt is sokan sérelmezték, hogy a „svábmentő” helyi hatóságok

¹² Erről a módszerről igen dicsérőleg beszélt Kovács Imre parasztpárti politikus az 1945. május 2-i pártközi értekezleten. HORVÁTH–SZABÓ–SZÜCS–ZALAI, 2003. 56.

¹³ Ez a probléma felmerült a már említett pártközi értekezleten is. HORVÁTH–SZABÓ–SZÜCS–ZALAI, 2003. 56.

a jóvátételi beszolgáltatási kötelezettséget igyekeztek aránytalanul az új telepésekre hárítani. A német nemzetiségűek ellenállásának központja állítólag Bártaszéken alakult ki, itt volt a legnehezebb dolguk az újonnan érkezetteknek, mivel a svábság túlnyomó többségben volt a településen. Mindent egybevetve azonban Bodor pozitívan értékelte a telepítési akciót és megjegyezte: a bukovinai székelyek korábban megtanultak állami segítség nélkül, önerőből boldogulni, és ezt az igen hasznos tulajdonságukat nem szabadna elsorvasztani a túlzott hatósági közreműködéssel és patronálással.¹⁴

Teljesen máshogy mutatott mindez a térségben élő németiség szemszögéből nézve, hiszen a kora tavasztól elindult telepítés gyakran szinte sokkolta a sváb közösségeket. Az erőszak és a vérontás lehetősége ott lebegett a székelyek ház- és földfoglalásai felett. Talán elég, ha csak egy személyes emléket elevenítünk fel a „másik oldalról”: *„Kinn az utcán rongyos éhenkórászok, a fenekük lógott ki a nadrágból, de a kezükben fejsze volt. Olyan mohón méregettek mindent. Melyik házra csapjanak, melyik a szebb, nagyobb? Aztán belökték a kaput, sírt a malac, verdesett a tyúk, fogyott a boroshordó. Nem volt többet nyugtunk tőlük.”*¹⁵ Azt is lehet tudni, hogy sok olyan település volt, ahol kizárólag újonnan érkezettekől állt a rendőrség, sőt a tanítókat és jegyzőket is nemzetiségi alapon – és persze svábellenes éllel – nevezték ki ezekbe a községekbe.¹⁶ Azt se felejtjük el, hogy az egész eljárás (a németek bírósági ítélet nélküli internálása) komolyan sértette a jogállami normákat.

Szót kell azonban ejtenünk a bukovinai székelyek különleges helyzetéről is. A megrémült svábok azért láthatták őket földönfutóknak, tarthatták senkiházi éhenkórászoknak, mert szinte mindenük odaveszett a bácskai menekülés során. Amúgy is kevés ruházatuk elhasználódott a tél folyamán (az állandó vándorlás közben nem tudták pótolni azt), megmentett állatállományuk a takarmányhiány miatt elpusztult vagy leromlott. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy csupa alacsonyabb sorú szegényparaszt volt csak közöttük, egy jelentős réteg akár 15–20 hold földet is Bácskában kényszerült hagyni. Többségük tekintetében tehát reális esély volt arra, hogy beilleszkedve megfelelő minőségi szintű mezőgazdasági termelést folytassanak. Korabeli vélemények szerint a gyümölcsstermesztéshez és trágyakezeléshez jobban értettek a helyieknél, az állattenyésztésben sem maradtak el tőlük, csupán a tejtermelésben és a szőlőtermesztésben álltak alacsonyabb szinten.¹⁷

¹⁴ Bodor György jelentése. PIL 283. f. 12/142. ő. e.

¹⁵ Egy német asszony visszaemlékezését idézi CSUPOR, 1987. 161.

¹⁶ A Szociáldemokrata Párt kiegészítése Bodor György jelentéséhez. PIL 283. f. 12/142. ő. e.

¹⁷ HORVÁTH-SZABÓ-SZŰCS-ZALAI, 2003. 83.

A mintegy 14–15000 menekült számára azonban nem oldódott meg véglegesen a tulajdonhoz jutás kérdése. Az internált Volksbund-tagok családja ugyanis szintén a székelyeknek juttatott házban maradt, így gyakran tízen–tizenöten laktak egy fedél alatt. Ezen úgy próbáltak meg a hatóságok „segíteni”, hogy a svábokat összeköltöztették a falu egy adott részébe, ott teremtve óriási zsúfoltságot.¹⁸ Sok esetben azonban ezt nem lehetett megtenni, így a két család gyakran a németek kitelepítéséig, akár két–három évig is együtt kényszerült élni. (Ha a sváb család végül mégis itthon maradhatott, akkor akár még tovább is.) Ez természetesen rengeteg személyes konfliktust szült,¹⁹ bár temperamentumtól függően voltak olyanok, akik jól megfértek egymással.²⁰

Belső telepítés

A magyarországi szegényparasztság földhöz juttatásának szükségessége már a Trianon előtti és utáni politikai elit számára is világos volt, utóbbi a Nagyatádi-féle földbirtok-reformmal tett is bátortalan lépéseket e probléma megoldására. Hamarosan kiderült azonban, hogy a földművelésügyi miniszter által elfogadott törvény nem elég, nagyobb volumenű lépésekre lenne szükség. Ezt az 1920-as években Gömbös Gyula Fajvédő Pártja hangoztatta talán legerőteljesebben,²¹ azonban a volt vezérkari tiszt kormányra kerülve nem valósította meg kellő mértékben Nemzeti Munkatervében²² is megígért belső telepítési politikáját. Ennek okai kézenfekvők: nem lehetett ugyanis a nincstelen mezőgazdasági munkásokat anélkül földhöz juttatni, hogy hozzányúltak volna az egyházi és arisztokrata kézen lévő nagybirtokokhoz. Ezt pedig a hatalom akkori birtokosai sosem engedték volna meg.

Az azonban nemcsak a két világháború közötti „hivatalos Magyarország” képviselői foglalkoztak e témával, hanem az 1930-as években útjára indult népi írók mozgalmához tartozó értelmiségiek is megfogalmazták ezzel kapcsolatos, a

¹⁸ A már idézett pártközi értekezlet megengedte a főispánoknak, hogy a magyarok letelepítése érdekében „szükségfelméréseket” alkalmazzanak a sváb lakosok között. HORVÁTH-SZABÓ-SZŰCS-ZALAI, 2003. 46–47.

¹⁹ HORVÁTH-SZABÓ-SZŰCS-ZALAI, 2003. 86.

²⁰ CSUPOR, 1987. 163–169.

²¹ Már a Bethlen István miniszterelnök és Gömbös közötti szakadáshoz és utóbbi ellenzékbe vonulásához is az apropót Gömbös radikálisabb földbirtok-politikája adta. GERGELY, 2001. 141. Telepítési elképzeléseire lásd még: VONYÓ, 2001. 35–36. Bethlen és Gömbös földreformmal kapcsolatos ellentétére lásd: ROMSICS, 1999. 229–230.

²² A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve. Közli: VONYÓ, 1998. 46.

fentieknél sokkal radikálisabb és néha konkrétabb gondolataikat.²³ Mivel sokuk 1944/45 után tevőlegesen is részese lett a magyar politikai életnek – főleg a Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjaként –, jó esély volt arra, hogy korábbi elképzeléseiket valóra váltsák.

A földreformról szóló rendelet azonban sokkal inkább a szovjet megszálló hatalom által támogatott Magyar Kommunista Párt (MKP) szája íze szerint készült el, a többi politikai csoportnak igen kevés beleszólása volt előkészítésébe és végső formába öntésébe egyaránt.²⁴ A kommunisták távlati céljai miatt amúgy is sok konfliktust magában hordozó rendelkezés tette lehetővé a belső telepítést is Magyarországon. Az újbirtokosok főleg a Viharsarokból, a Tiszántúlról, Borsod vármegyéből, illetve Zalából verbuválódtak, és többségüket Baranya, Tolna vármegyékben, Moson megye németek lakta területén, illetve kisebb részüket Budapest körzetében telepítették le.

A már említett 600/1945. M. E. számú rendelet kiadása után nem sokkal ugyanis kiderült, hogy egyes – főleg tiszántúli – vidékeken nem áll elegendő földterület az igénylők rendelkezésére. Ezért már 1945 folyamán megindult azok összeírása, akik vállalkoztak arra, hogy a Dunántúlról kitelepítendő svábok helyére költözzenek. (Számukról jelenleg csak részleges adatokkal rendelkezünk²⁵ – azt például tudjuk, hogy Békés és Csanád vármegyéből mintegy 2200 család települt át, ám egy részük később visszatért²⁶ –, a korabeli regionális sajtó beszámolóinak és a későbbi népszámlálások adatainak összevetésével azonban később elvégezhető lenne a most idő hiányában elmulasztott munka.) Földhöz és házhoz juttatásuk később párhuzamosan folyt a magyarországi németek alább tárgyalandó kitelepítésével. Magát a belső telepítést később az 1946. évi IX. törvénycikk szabályozta, mely valójában azokról rendelkezett, akik – 1937. december 31-e előtt akár magyar állampolgárok voltak, akár nem – a 600/1945. M. E. számú rendelet, illetve a nyomán kiadott 1945. évi VI. törvénycikk alapján eddig még nem tudtak földhöz jutni.

²³ A teljesség igénye nélkül gondoljunk csak Kovács Imre, Illyés Gyula, Veres Péter és Féja Géza írásaira, Szabó Zoltán és Nagy Lajos szociográfiáira.

²⁴ A később az 1945. évi VI. tc. által törvényerőre emelt 600/1945. ME. rendelet előkészítése alatt tapasztalható kommunista nyomásyakorlásról és rugalmatlanságról lásd: KOVÁCS, 1990. 234–239.

²⁵ Rákosi Máttyás szerint 1945 szeptemberében még mintegy 80–100.000 fő – többségében belső telepes – várt arra, hogy a volksbundista svábok földjeit és a felosztott dunántúli nagybirtokok parcelláit megkapja. RÁKOSI, 1997. 213. TÓTH, 1993. megemlíti az ezzel kapcsolatos adatok hiányos voltát és 80.000 fő körülire becsüli a belső, illetve székely telepek létszámát. (<http://www.mtaki.hu/docs/cd1/tothagnes61/02c.htm> = TÓTH, 1993.)

²⁶ http://www.mtaki.hu/docs/cd1/kugler/k_nemzetisegi.htm = KUGLER, 2000.

A tolnai, baranyai áttelepülésre jelentkezett tisztántúliak és más területekről érkezett sorstársaik már sokkal vegyesebb képet mutattak, mint a bukovinai székelyek. Főleg a szegényebb rétegek közül verbuválódtak, sokan közülük nem földművesek, hanem földmunkások voltak (napszámosok, kubikosok stb.), akik nem nagyon értettek a mezőgazdasághoz, ezért nem is igen tudtak mihez kezdeni a nekik juttatott gazdasággal. Sajnos jelentékeny lumpen elem is soraik közé keveredett, ami rengeteget ártott megítélésüknek az új környezetben.

A belső telepéseket szinte fenntartás nélkül támogatta mind az MKP, mind pedig az NPP, hiszen politikájuk biztos támaszát látták bennük. Kommunista irányítással létrehozták számukra a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségét (FÉKOSZ), illetve az Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetségét (UFOSZ), többek között azért is, hogy ellensúlyozzák a Kisgazda Párt által „uralt” Parasztszövetség befolyását.²⁷

Mivel a telepések érezték, hogy a hatalom fontos tényezői mögöttük állnak, egyre határozottabban, sőt, sok helyen kifejezetten agresszívan léptek fel a még a környezetükben lévő, kitelepítésre váró németekkel szemben. Ehhez minden eszköz rendelkezésükre állt, hiszen gyakran ők hozták létre a pártokat és belőlük állt a falu rendőrsége is.²⁸ Sok panasz érkezett rájuk amiatt, hogy munkakerülők, lopnak és csak felélik a nyakukba szakadt vagyont.²⁹ „A betelepítettek rabolnak, lopnak, nem vetik be a földeket és nyíltan hangoztatják, hogy ha nem lesz elég ennivalójuk, hát 'van még svábház Magyarországon'.”³⁰ – olvashatjuk róluk a dorogi szociáldemokrata párttitkár 1946. márciusi jelentésében.

A belső telepések már kiürített házakat kaptak, amiket a távozók gyakran valóban „kiürítettek” és a hatósági tilalom ellenére gazdasági- és háztartási felszereléseiket kiárusították vagy tönkretették.³¹ Mivel az újonnan érkezettek szorgalma sajnos nem mindig párosult megfelelő szaktudással, 1945–46 fordulóján igen nehéz tél köszöntött rájuk. A vetőmag-, gabona- és állathiányon nem segített az sem, hogy a lassan kitelepítendő svábok készleteit lefoglalták a számukra, mivel ezek elosztásánál komoly visszaélések történtek, virágzott a

²⁷ A FÉKOSZ vezérkarában lévő kommunista túlsúlyról lásd: PIL 274. f. 16/164. ő. e.; az UFOSZ-vezetés összeállításában tapasztalt kommunista „pártsovinizmusra” pedig a Nemzeti Parasztpárt panaszát: PIL 284. f. 8. ő. e. I. kötet

²⁸ PIL 283. f. 12/142. ő. e., PIL 274. f. 16/125. ő. e.

²⁹ Az ellenük irányuló panaszokra lásd például: „rongy munkakerülők” Hegyeshalmon: PIL 284. f. 8. ő. e. V. kötet; „dologkerülő telepések” Levél községben: U.o.; Mosonszentjános és Rajka: a borsodi telepések iszákosok, a nekik juttatott házakat lelakják: U.o.; „csavargó magyarok” említése Zirc környékén: PIL 274. f. 2/33. ő. e.

³⁰ PIL 283. f. 16/18. ő. e. Szöveghű idézet.

³¹ PIL 274. f. 16/125. ő. e.

korrupció.³² A politikai pártok – főleg a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt – azonban legtöbbször csak akkor jelentek meg a telepések között, ha a választások közeledtével szükségük volt azok szavazatára.

A magyarországi németek kitelepítése

A győztes nagyhatalmak már említett potsdami konferenciáján született döntés arról, hogy a kelet-európai német kisebbségeket vissza kell telepíteni a megszállt Németországba. Ez vonatkozott a magyarországi svábokra is: a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 novemberében közölte a magyar kormánnyal, hogy mintegy 500 ezer németet kell kitelepítenie az országból.³³ Ez persze lehetetlen volt, hiszen a hazai svábok létszáma még csak meg sem közelítette ezt a számot.³⁴ Így kezdetét vette az a kormány és a SZEB közötti huzavona, amelynek az egész akció alatt az volt a tárgya, vajon mennyi németnek is kell távoznia Magyarországról.

A németek kitelepítéséről az 1945. november 20-án kiadott 12.330/1945. M. E. számú rendelet intézkedett. A rendelkezés 1. §-a kimondta: *„Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutóbbi népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamegy fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.*³⁵ A kitelepítés alól csak a 65 évnél idősebb személyek, a magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallók, az antifasiszta és ellenálló magatartást tanúsítók, illetve hozzátartozóik mentesültek. A kitelepítendőket össze kellett írni, vagyonukat zár alá helyezték és leltározták, a nevüket tartalmazó listát pedig kifüggesztették az előjáróságokon. A mentesítésért beadott kérvény elbírálását egy, a belügyminiszter által kiküldött bizottság végezte, amelynek döntése ellen nem lehetett fellebbezni. A rendelet miniszteri biztosokat bízott meg az akció végrehajtásával, valamint az egészért felelős belügyminiszter – akinek a részletek kidolgozását is jogává és feladatává tették – számára lehetővé tette azt, hogy az érintett falvakban a karhatalom segítségével „forgalmi” korlátozásokat vezessen be; ez gyakorlatilag kijárási tilalmat jelentett.

³² A Baranya megyei Majson például az UFOSZ-elnök a földalap gabonájával nem számolt el, hanem a falubeli vezető klikk tagjai között osztotta szét. Erre a sorsra jutottak a kitelepítettek állatai is, az igénylők nem kaptak belőlük. PIL 274. f. 16/137. ó. c.

³³ BALOGH, 1987. 91.

³⁴ Az 1941-es népszámlálás adatai szerint mintegy 470 ezer német élt Magyarországon. FEHÉR, 1988. 9.

³⁵ 12.330/1945. M. E. sz. rend. 1. §. CORPUS JURIS HUNGARICI

1946 januárjában indultak el a kitelepítettek első csoportjai Németország amerikai megszállási övezetébe, az akció pedig 1947–48 folyamán fejeződött be. A Magyarországról távozásra kényszerített svábok létszámáról eltérő adatok állnak rendelkezésünkre,³⁶ de körülbelül 160-200.000 embernek kellett hazát váltania.

A kitelepítés gyakran borzasztó körülmények között ment végbe: sok olyan személyt is listára vettek, akire nem vonatkozott a fenti rendelet (ilyenkor vagy személyes bosszú, vagy az állt a háttérben, hogy valamelyik helyi korifeus szemmet vetett az illető házára, vagyonára), a lefoglalt javak leltározásánál a volt tulajdonosok nem lehettek jelen. A svábok elméletileg személyenként száz kilogrammos csomaggal hagyhatták el az országot,³⁷ azonban ezt a kitelepítés végrehajtói nem mérleggel mérték le, hanem csak megbecsülték, így számos visszaélés történt.³⁸ Fellebbezni pedig nem lehetett.

A németek összegyűjtése és bevagonírozása a 70.010/1946. B. M. számú rendelet alapján zajlott le; ez valójában a már említett 12.330/1945. M. E. számú rendelet végrehajtási utasítása volt. A két rendelkezés sajnos igen tág teret adott a visszaélésekre, korrupcióra, embertelenségre,³⁹ és ez már a kitelepítés elején nyilvánvalóvá vált. A Szociáldemokrata Párt ezért elemzést készített a végrehajtási utasításról (VU), amelynek megjegyzéseivel azért érdemes kicsit bővebben foglalkozni, mert jól utalnak a joghézagok miatti visszaállásokra.

A már 1946 januárjában elkészült dokumentum mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az alárendelt közigazgatási szerveknek megfellebbezhetetlen döntési joguk van, de elítélően szólt arról is, hogy a VU súlyosbította az alaprendeletet, és 10%-ban maximálta a mentesíthetők arányát, azonban ezt sem országos, hanem járási viszonylatban tette. Az is problematikus volt, hogy a VU a német anyanyelvű zsidókat nem mentesítette, pedig erre a fegyverszüneti szerződés is kötelezte Magyarországot.

³⁶ Míg például a Földművelési Minisztérium 1950-es kimutatása szerint 163 085 főt telepítettek ki (FÖLDESI, 2002., 245.), addig egy német forrásokra is támaszkodó történeti munka 200–220.000 német területre szállított svábot említ.

(www.regiofolvoirat.hu/newspaper/1996/4/04TAKACS_KATALIN:DOC = TAKÁCS, 1996.)

³⁷ FÖLDESI, 2002. 241.

³⁸ A kitelepítést kísérő visszaélésekről és a biztosító rendőri állomány lehetetlen, fegyelmezetlen viselkedéséről lásd például Péter Gábor, ÁVO-vezető 1946. januári jelentését Budaörs kiürítésével kapcsolatban. PIL 274. f. 10/35. ő. e.

³⁹ Erre vonatkozóan lásd Szeder Ferenc szociáldemokrata főtitkárhelyettes levelét Eiler Andrásnak 1946 májusában: a kitelepítésnél mindennapos a rablás, fosztogatás, de emiatt a miniszterelnöknél (Nagy Ferenc) és a belügyminiszternél (Rajk László) hiábavaló volt a közbenjárás. Szeder szerint botrány az „egész sváb kitelepítési komédia”. A levelet közli: HORVÁTH-SZABÓ-SZÜCS-ZALAI, 2003. 224–225.

Nagy hibának tartotta az elemzés azt, hogy a helyi viszonyokat jól ismerő nemzeti bizottságokat nem engedték szóhoz jutni, a kitelepítésben viszont kulcsszerepet játszott a sokat kárhozottatott Népgondozó Hivatal.⁴⁰ Károsnak tartotta azt is, hogy a kitelepítést végző biztosoknak szinte korlátlan hatalmuk volt. A dokumentum szerint nem szabadott volna megengedni azt sem, hogy a kitelepítéssel párhuzamosan folyjon a betelepítés, ez ugyanis rengeteg konfliktust okozott. Az sem volt megoldva, hogy ki és miből takarmányozza a lefoglalt állatállományt addig, amíg a telepések között szét nem osztják.

Az elemzés javaslatot tett arra, hogy engedjék meg a németeknek a fejadagon felüli élelmiszer-készletek eladását, különben a svábok meg fogják semmisíteni azt. Az írás feltette az igencsak jogos kérdést: „*Terhes anyákat terhes állapotban is kitelepítünk? (Óriási ellenpropaganda-lehetőségek!)*” A következő konklúzió azonban talán a legerősebb hangvételű gondolat volt a dokumentumban: „*Az egész kiszállítási rendszer a legrosszabb emlékeket idézi és – némi enyhítéssel – a megfelelő fasiszta rendeletek mintájára készült.*” Az írás készítője azért is javasolt emberséges változtatásokat a kitelepítésben, mert különben az itthoni eljárási mód hivatkozási alapul szolgálhat a szomszéd államokban élő magyarsággal szembeni keményebb bánásmódra.⁴¹

Valószínűleg a fenti bíráló sem volt egészen objektív, mivel egyrészt a sváb-ság védelmét talán leginkább magára vállaló Szociáldemokrata Párt (SZDP) készítette, másrészt pedig egy-két helyen érződik, hogy pártszempontok is közrejátszottak megalkotásában. Politikai érdekből került bele az a javaslat, amely szerint a kitelepítésbe be kellene kapcsolni a helyi pártszervezeteket is, valamint az, hogy a pártközpontok adhassanak ki olyan mentesítő igazolásokat, amiket a biztosok kötelesek legyenek elfogadni a 10%-os kvótán felül is.

A gyakran igen szervezetlen, kapkodó kitelepítéseknek⁴² valóban mindennapos kísérője volt a korrupció és hatalmaskodás. Ebben pedig azok vettek részt, akiknek megfelelő befolyásuk volt: ők leggyakrabban valamelyik koalíciós párt titkárai vagy valamilyen hivatalba delegáltjai voltak. Sokszor tehát a gazdag sváb családot csak azért telepítették ki, mert valaki szemet vetett vagyonukra, de arra is találhatunk példát, hogy a módosabb gazdák megvesztegették a

⁴⁰ A Népgondozó Hivatalt 1945 májusában állították fel, a menekültek gondozását és telepítését látta el. (HORVÁTH – SZABÓ – SZŰCS – ZALAI, 2003. 45.) Később rengeteg panasz volt az ottani korrupcióra, visszaélésekre; az intézmény a törzsszövegben említett dokumentum szerint is „*immorális szerv*” volt.

⁴¹ Az elemzést lásd: PIL 283. f. 12/141. ő. e.

⁴² PIL 274. f. 16/125. ő. e.

helyi döntéshozókat, míg a szegényebb rétegeknek menniük kellett.⁴³ Ez az méltánytalanság pedig nemcsak a német és a magyar népesség között, hanem a sváb közösségen belül is komoly konfliktusokat okozott. Hatalmas igazságtalanság volt az is, hogy a kitelepítésre kijelöltek közötti magas szökési arány miatt – hogy meglegyen a létszám – „*kénytelenek a svábság kevésbé vagyonos és politikailag nem veszélyes elemeihez nyulni, amelyeknek kitelepítése nem volt annyira indokolt*”.⁴⁴ Ez a gyakorlat persze szintén megkérdőjelezte az egész akció igazságos és törvényes voltát.

A népességmozgatásnak voltak hátrányos gazdasági következményei is. A pécsi sváb bányászok közötti volksbundista-vadászat miatti bizonytalanság nyomán napi 400 csillével csökkent a széntermelés,⁴⁵ de az is sok gondot okozott, hogy a kitelepítés miatt jelentős termőterületet nem vetettek be 1945–46-ban.⁴⁶

A hazai németység természetesen minden erejével próbálta elkerülni a kitelepítést. Egy ideig a belőlük álló helyi szervek próbálták lassítani az eseményeket, majd mivel erre egyre kevesebb lehetőség volt, az egyéneknek maguknak kellett megpróbálniuk irányítaniuk a sorsukat.

A kezdeti meglepetés után a németek több helyen is határozottan igyekeztek jogaikat megvédeni, a telepésekkel szemben fellépni. Ez azonban igen gyakran erőszakot szült: tudunk a kitelepítés ellen tüntető svábok közé leadott, halálos áldozatot is követelő rendőrsortúzról,⁴⁷ illetve telepések által elkövetett németgyilkosságról is.⁴⁸

1947 folyamán újabb feszültségforrás keletkezett, ugyanis a sváb származású magyar honvédek kezdtek hazatérni a szovjet hadifogságból. Falujukba érkezve azonban azt kellett tapasztalniuk, hogy – időközben kitelepített – családjukat, rokonaikat már nem találják, házukban pedig magyar telepések élnek. Sokuk az újonnan érkezetteknek követelte vagyonát, ez pedig újra csak számos összetűzésnek lett okozója.⁴⁹

⁴³ Visszaélés, korrupció: PIL 274. f. 16/173. ő. e. A gazdag svábokat az Esztergom megyei szociáldemokrata títkárról mentik, míg az elméletileg mentesített bányászokat kitelepítik: PIL 283. f. 16/18. ő. e.

⁴⁴ PIL 274. f. 10/35. ő. e.

⁴⁵ PIL 274. f. 10/35. ő. e.

⁴⁶ Egy korabeli becslés szerint például Sopron megye termőterületének 35–40%-a nem lett bevetve. PIL 274. f. 10/35. ő. e.

⁴⁷ Az 1945. november 7-i „sváblázadásról” Magyarakimlén (amelynek körülményei egyáltalán nem világosak) lásd: PIL 274. f. 10/35. ő. e.

⁴⁸ Szintén eléggé homályos gyilkossági ügy Vaskúton, a helyi MKP-títkárról szerepe felbujtóként nem tisztázott. PIL 274. f. 10/33. ő. e.

⁴⁹ PIL 274. f. 10/35. ő. e.

A svábok több módon próbáltak próbatességet szerezni: sokan beléptek a MKP-ba és az SZDP-be, hogy így szerezzenek védelmet maguknak, számos fiatal állt be bányásznak, hiszen azokat – mint a népgazdaság szempontjából nélkülözhetetlen munkát végzőket – a VU mentesítette, de arra is számos példa volt, hogy a német lány hirtelen magyar legényhez ment feleségül, és hozományul vitte magával az amúgy elkobzásra kerülő földet.⁵⁰ Legtöbbjük persze nem kerülhette el sorsát: a szinte földig rombolt Németországban kellett újratekdenie életét.

A felvidéki magyarok letelepítése, a magyarországi szlovákok áttelepülése

Az 1945 áprilisában kiadott beneši dekrétumokkal szinte kibírhatatlan lett a felvidéki magyarság helyzete. Állampolgárságuktól megfosztották őket (így számos juttatásban nem részesülhettek), ki voltak téve a hatóságok végzésének és mindezzel párhuzamosan elkezdődött kiutasításuk Magyarországra. A menekülők csak személyes holmijukat vihették magukkal, hiszen gyakran egyik napról a másikra kellett elhagyniuk otthonaikat. Náluk valamivel jobb helyzetben voltak azok a magyarok, akiket a Csehszlovákiával 1946-ban megkötött lakosságcsere-egyezmény alapján telepítettek át Magyarországra, hiszen ők ingóságaik egy részét magukkal vihették. A két állam közötti megállapodás kimondta, hogy annyi magyart lehet kitelepíteni Csehszlovákiából, amennyi magyarországi szlovák jelentkezik önként a „hazatelepülésre”. Hiába végeztek azonban komoly propagandát a hazai szlovákok között, csupán 40.000-n iratkoztak fel a listákra (leszámítva a rengeteg fiktív nevet). Ennek ellenére azonban a csehszlovák hatóságok mintegy 68 ezer magyart telepítettek ki az egyezményre hivatkozva.⁵¹

A magyar hatóságok a kitelepített svábok helyére szándékozták telepíteni a felvidéki menekülteket, emiatt a németek vagonírozását igyekeztek siettetni. Az érkezőket a Duna-Tisza-közén, illetve Északnyugat-Dunántúlon és Tolnában, Baranyában juttatták földhöz és házhoz. Sokuk azonban – főleg a Győr, Moson és Sopron megyékbe telepítettek – jóval rosszabb életkörülmények között kényszerült élni, mint régi otthonaikban (nagyon rossz házakat kaptak),⁵² ezért voltak, akik már a visszatelepülés gondolatával is foglalkoztak.⁵³

⁵⁰ RÁKOSI, 1997. 213.

⁵¹ ROMSICS, 1999/b. 302. Magára a szlovákiai kitelepítésre lásd Janics Kálmán és Vadkerty Zsuzsa munkáit.

⁵² PIL 284. f. 8. ő. e. X. kötet

⁵³ http://www.mtaki.hu/docs/cd1/tothagnes61/05a.htm#_ftn34 = TÓTH, 1993.

Ezenkívül természetesen új környezetük sem fogadta mindig szívesen őket. Ez igaz volt nemcsak a svábokra, hanem egyes területeken a korábban érkezett telepésekre is, ugyanis elterjedt közöttük az a rémhír, hogy a szlovákiai menekülteket végül mégsem a volksbundosok, hanem a Tiszántúlról érkezettek újonnan szerzett házaiban helyezik el. A leginkább érintett területen, Baranya megyében mindenesetre hatalmas felfordulást okozott a németek ki- és a felvidéki magyarok betelepítése.⁵⁴ Mindez katasztrofális anyagi helyzetükkel⁵⁵ párosulva igen megnehezítette a felvidéki magyarok első éveit.

Nem volt kevesebb gond az áttelepülésre jelentkezett szlovákokkal sem. Környezetük panaszkodott rájuk amiatt, hogy pökhendiek lettek, a magyar törvényeket már nem vélték magukra nézve kötelezőnek, ezért nem is tartották be azokat, adót nem voltak hajlandók fizetni stb.⁵⁶ Mindez azért is volt igen visszatetsző, mert ennek ellenére az 1947-es választásokkor ők rendelkeztek választójoggal, míg a felvidéki menekültek többsége, sőt, a kizárások miatt sok magyar állampolgár sem szavazhatott.⁵⁷

A magyarországi szlovákok áttelepülésre való megnyerését a csehszlovák hatóságok nagy propagandával próbálták elérni: kiadványokat adtak ki, Budapesten működtettek egy szlovák nyelvű újságot⁵⁸ – amely főleg a lakosságcsere kérdésével foglalkozott –, illetve népgyűléseket is szerveztek a dél-alföldi szlovákságnak. Itt a tömeg csehszlovák zászlók és felségjelvények alatt vonult fel, a zenekar a „*Hej Szlováci!*” játszotta (ez volt a fasiszta Szlovákia himnusza, amit a második világháború után Csehszlovákia betiltott), a szónokok pedig gyakran nem igazán magyarbarát tónusban szólították fel a tótokat az áttelepülésre.⁵⁹ Mindez persze irritálta a magyar hatóságokat, de még inkább a közvéleményt, és nem használt a helyi magyarság és szlovákság a korban amúgy sem felhőtlen viszonyának.

⁵⁴ PIL 274. f. 16/137. ő. e. Máshol: a ki- és betelepítések miatt olyan a Völgység, mint egy frontvonal. PIL 274. f. 10/33. ő. e.

⁵⁵ A menekültek és áttelepülők roppant súlyos anyagi helyzetére lásd az Áttelepítési Kormánybiztossághoz írt számtalan kérvényüket, melyek híven beszámolnak kétségbeejtő sorsukról. PIL 283. f. 29/95. ő. e.

⁵⁶ Beilleszkedésük Csehszlovákiában sem volt zökkenőmentes. Sokan munkakerülőnek tartották őket, felrötták nekik, hogy nincs sem megfelelő szlovák öntudatuk, sem nyelvtudásuk, sőt voltak közöttük olyanok, akik magyar nyelvű iskolát követeltek gyermekeiknek. *Obzory* (cseh hetilap) 1947. október 25. (Az Áttelepítési Kormánybiztosság sajtóosztályának lapszemléje. PIL 283. f. 12/197. ő. e.)

⁵⁷ KL 84. doboz/4. ő. e.; a szavazati joggal kapcsolatos igazságtalanságra ezen kívül még lásd: PIL 284. f. 8. ő. e. X. kötet

⁵⁸ A hetilapot *Sloboda* címmel adták ki. PIL 283. f. 12/197. ő. e.

⁵⁹ PIL 283. f. 12/140. ő. e.

Ezzel szemben a csehszlovákiai lapok az áttelepülésre jelentkező szlovákok sérelmeiről számoltak be. A *Pravda* 1948. január 22-i számában például azt állította, hogy a listákra feliratkozottak Magyarországon már nem jutnak munkához, és annak ellenére, hogy a magyar vezetők többsége jó szándékú, az alárendelt szervek „*embertelen és antidemokratikus magatartása*” sok keserűséget okoz.⁶⁰ A *Sloboda* pedig arról tudósított, hogy egyes antidemokratikus elemek rémisztgetéssel próbálják lebeszélni az áttelepülésre jelentkezőket a költözködésről.⁶¹ A hetenként háromszor megjelenő újság 1946. februári 2-i számában a magyar rendőrök ellen közölt támadó hangú cikket, amelyben a szervezetet indokolatlan szlovákverésekkel, internálásokkal és tisztogatással vádolta. Példaként leírt egy esetet, amikor is egy rendőrökre támadó szlovák földművest az őrszobán agyonverték. A lap a „demokratikus rendőrség” módszereit és szellemiségét a csendőrségéhez hasonlította.⁶²

A ki- és betelepítések tehát hatalmas konfliktusokat okoztak a magyar vidék életében a nemzetiségek között és az egyes nemzeti közösségeken belül egyaránt. Ezek a gondok pedig sürgős megoldásra vártak, hiszen százezres nagyságrendű tömegek éltek szegénységben, bizonytalanságban, állandó összetűzésben másokkal. Mivel az akkori különleges állapotok miatt a koalíciós pártok a politika szféráján is messze túlnyúló befolyással rendelkeztek, helyzetükből adódóan nagyrészt rájuk hárult e feszültségforrás kezelése és lehetőség szerinti felszámolása. A pártok különböző válaszokat adtak – ha adtak – erre a társadalmi problémára, amelyek át voltak szöve párt- és önérdekekkel, de gyakran elvi következetességről is tanúbizonyságot tettek.

II. Koalíciós pártok és a kitelepítés-betelepítés problematikája

A „lapító” Független Kisgazdapárt

A már a két világháború között is működő Független Kisgazdapárt (FKGP) – az 1944-es illegalitás után – tagja lett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak, majd 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormányának is. Az 1945.

⁶⁰ *Pravda*, 1948. január 22. (Az Áttelepítési Kormánybiztosság sajtóosztályának lapszemléje. PIL 283. f. 12/197. ő. e.)

⁶¹ *Sloboda*, 1948. április 9. (Az Áttelepítési Kormánybiztosság sajtóosztályának lapszemléje. PIL 283. f. 12/197. ő. e.)

⁶² *Sloboda*, 1946. február 2. (PIL 274. f. 10/36. ő. e.)

november 4-i nemzetgyűlési választásokon megszerezte a szavazatok 57%-át,⁶³ így a továbbra is koalíciós alapon működő kormány és a parlament meghatározó ereje lett (legalábbis matematikai értelemben). Rá szavaztak mindazon rétegek, amelyek a szovjet típusú berendezkedéssel szemben polgári demokráciát akartak. A párt parlamenti többsége azonban nem jelentette arányosan történő részesedését a hatalomból, ugyanis a Szovjetunió által támogatott Magyar Kommunista Párt szerezte meg az 1945-ben megalakuló Tildy-, majd az azt követő, Nagy Ferenc vezette kormány fontos tárcáit (így a kulcspozíciónak számító, a rendőrséget irányító belügyit is), illetve parlamenti arányát jóval meghaladva volt jelen a rendőrség, a közigazgatás és a különböző társadalmi mozgalmak intézményeiben is. Mindez persze a kiscgazdák mozgásterét csökkentette, akik erre úgy reagáltak, hogy egyrészt „arányosítást” igyekeztek elérni a közintézményekben, másrészt pedig a közvélemény előtti népszerűségük megőrzése érdekében egyszerre próbáltak meg kormányzati és ellenzéki szerepet eljátszani. (Ez utóbbi egyébként gyakran a másik három koalíciós pártra is igaz volt.) Miután az FKGP vezetősége általában igyekezett minél kevesebb konfliktusba keveredni az MKP-val és az őt támogató SZEB-bel – mely jogilag egészen a párizsi béke 1947-es ratifikációjáig gyakorolta a főhatalmat –, álláspontját gyakran nem fejtette ki világosan és nyíltan egy-egy kérdéstről.

Így volt ez a letelepítéssel is. Bár a németek kitelepítésével kapcsolatban Gyöngyösi János kiscgazda külügyminiszter már egy 1945. májusi pártközi értekezleten kijelentette, hogy a svábságot bizonyos kollektív felelősség terheli, a csehszlovákiai magyarokat ért atrocitások miatt rögtön óvatosságra intett ennek túlzott hangoztatásával kapcsolatban.⁶⁴

Ez a kettősség igaz volt a pártnak a németekkel és a telepeseikkel kapcsolatos álláspontjára is. Azt ugyan érzékelték, hogy az FKGP figyelemmel kísérte a svábság sorsát – a párt gyűjtötte a kitelepítést kísérő szabálytalanságokról szóló panaszokat⁶⁵ –, azonban nyilatkozataiban a felső vezetés nem nagyon tért el a kormány főleg baloldali pártok által meghatározott hivatalos vonalától.⁶⁶ A kiscgazdák bizonyára önérdékből is sajnálták, hogy a kitelepítettek elvesztették választójogukat, hiszen az FKGP egy módos sváb gazda szavazatára inkább számíthatott, mint a telepések voksaira. A felvidéki menekülteket is kö-

⁶³ PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK, 1997. 279.

⁶⁴ HORVÁTH–SZABÓ–SZŰCS–ZALAI, 2003. 49.

⁶⁵ KL 7. doboz/3. ő. e.

⁶⁶ Ez alól Nagy Ferenc miniszterelnök és Kovács Béla kiscgazda főtitkár kivételt jelentett, ők több alkalommal is felléptek a svábok védelmében. PII 274. f. 10/35. ő. e.

zelebb állónak tartotta magához, így az ő megnyerésükre tett kísérletet.⁶⁷ A belső telepeseket lehet, hogy nem érezte annyira közel magához a Kisgazda Párt, azonban nem is lépett fel ellenük támadólag.

Más kérdés, hogy a párt alsóbb szervei, illetve a vidéki tagság hogyan viszonyult ehhez a kérdéshez. Mivel ők közelről érzékelték a telepítéssel járó problémákat, gyakran személyes ismerőseik, barátaik kálváriáját, természetes, hogy sokkal árnyaltabban és változatosabban reagáltak arra. Ráadásul kétirányú volt ez a viszonyulás, mivel a magyarországi németek – érzélve a koalíciós pártokhoz való tartozás oltalmazó szerepét – is közeledtek az új hatalom politikai csoportjaihoz, így a Kisgazda Párthoz is. Tehát nemcsak az FKGP-nek kellett valamilyen álláspontot kialakítania a svábokkal kapcsolatban, hanem ennek fordítva is meg kellett történnie.

Ezért találunk példát arra, hogy a magát fenyegetve érző német közösség maga alakította meg környezetében a helyi Kisgazda Pártot,⁶⁸ oda másokat nem nagyon engedett be, sőt egyes településeken ez a nemzetiségi elkülönülés gazdasági jellegűvel is párosult: a község módosabb sváb gazdái „sajátították ki” maguknak a helyi FKGP-t.⁶⁹ A kommunisták nyomására azonban a fenti szervezeteket a kisgazda országos vezetés egyre-másra megszüntette, ezért ez a védőernyő lassan eltűnni látszott a kitelepítésre ítélték fölül. Így azok elindultak más pártok felé.

Ott voltak azonban a közvetlen környezet magyar kisgazda politikusai, akik – sokszor személyes kapcsolataik miatt, de gyakran emberiességi szempontokból kifolyólag is – igyekeztek a svábok sérelmeit lehetőleg csökkenteni. Persze ez az erőfeszítés nem volt mindig önzetlen: az 1947-es választások előtt sok német nemzetiségűnek azért szereztek meg nagy harcok árán⁷⁰ a szavazati jogot – az új választójogi törvény, az 1947. évi XXII. tc. ugyanis a kitelepítésre kijelöltektől megvonta azt –, hogy azok hálából rájuk szavazzanak. Ez a számításuk nem teljesen vált be, de azért elmondhatjuk, hogy 1947-ben a szavazni tudó sváb közösség főleg a kisgazdákra vagy a belőlük kiszakadt-kiszakított polgári ellenzéki pártokra adta voksát.⁷¹

⁶⁷ A Baranya megyei kisgazdák például vacsorákat rendeztek a felvidéki menekülteknek, hogy elnyerjék bizalmukat. PIL 274. f. 16/137. ő. e.

⁶⁸ Lásd például Füles községet, ahol a helyi FKGP-vezetésben „mindenütt csak svábok voltak”. PIL 274. f. 9/33. ő. e.; Majs: svábok a Kisgazda Pártban. PIL 284. f. 8. ő. e. IV. kötet.

⁶⁹ A szegényebb rétegek inkább az MKP felé közelednek: PIL 274. f. 16/137. ő. e.

⁷⁰ A pártok közötti, választójogból történő kizárásokkal és mentesítésekkel kapcsolatos harcokról később még szót ejtünk.

⁷¹ Lásd például Balatonfüred környékén: PIL 284. f. 8. ő. e. VII. kötet.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az FKGP a német kisebbség érdekében gyakran vállalta volna az összeütközést más pártokkal. Érzekelte ugyan magát a konfliktust, megvolt a véleménye a kérdésről, nem értett egyet a kitelepítés módszereivel, elítélte a vele járó visszaéléseket – ezekben az eddig talált adatok szerint kisgazdapárti nem is nagyon vett részt –, a kulisszák mögött igyekezett segíteni és maga mögé állítani a svábokat,⁷² emiatt azonban nem szállt szembe a hatalom valódi birtokosaival. Ezt a kétarcú magatartást a kortársak és az ellenfelek is felismerték, ezért mondta Rákosi Mátyás kommunista főtitkár a kisgazdákról, hogy „lapítanak” ebben a kérdésben.⁷³

A „svábmentő” Szociáldemokrata Párt

A több évtizedes szervezeti múltra visszatekintő Szociáldemokrata Párt vállalta fel leginkább a svábok érdekvédelmét. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a német anyanyelvű bányász- és iparos közösségekben a szociáldemokraták már jó ideje végeztek mozgalmi munkát, így szavazóinak egy jelentős rétegétől esett volna el az SZDP, ha tétlenül nézi a svábok kitelepítését. Ezért ez a párt volt az, amelynek még országos vezetői is fel mertek lépni a kitelepítettek érdekében, vidéki funkcionáriusai igyekeztek minél több németet mentesíteni, 1947-ben pedig szavazati jogát visszaszerezni.⁷⁴ (Ez utóbbi egyben a mentesítést is jelenthette, hiszen az 1947. évi XXII. tc. logikáját végiggondolva: aki választhat, azt nem lehet kitelepítésre kijelölni).

Az 1947-es választások idején vált meghatározóvá az SZDP azon stratégiája, amely a svábok megnyerését célozta. Ennek keretén belül a választási gyűléseken gyakran prominens személyek is azt ígérték a németeknek, hogy visszaszerzik választójogukat, nem hagyják kitelepíteni őket,⁷⁵ a pártközi egyeztető tárgyalásokon pedig a szociáldemokraták komoly küzdelmet vívtak sváb támogatóik szavazati jogáért. Valószínűleg azért is volt ilyen határozott a Szociálde-

⁷² A kommunista párt homályosan utalt arra, hogy a kisgazdák győri elnöke sok svábnak szerez mentességet. PIL 274. f. 16/163. ó. e.

⁷³ RÁKOSI, 1997. 213.

⁷⁴ Ez volt az úgynevezett „svábmentés”, amivel számos szociáldemokrata párttisztviselőt megvádoltak. Lásd például Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében két szociáldemokratát: PIL 274. f. 9/33. ó. e., Sopron megye: „A legfőbb svábmentő és pártoló a Szoc. Dem. Párt” PIL 284. f. 8. ó. e. I. kötet; Esztergom megyében is a svábok mellé álltak: PIL 274. f. 16/178. ó. e. A sor még hosszan folytatható lenne.

⁷⁵ Tolnai József pécsi szociáldemokrata polgármester több választási beszéde: a szociáldemokraták vissza fogják szerezni „a kizártak szavazatát, akár magyar, akár német hangzása nevéik is van”. Szöveghű idézet. PIL 274. f. 16/137. ó. e.

mokrata Párt ebben a kérdésben, mert jól érzékelt, hogy a mögötte álló kitelepítendőkön kívül nincs nagy falusi bázisa (a korban közhelynek számított, hogy a párt milyen rosszul mozog vidéki-falusi környezetben).⁷⁶

Megfigyelhető néhol azonban némi skizofrén hozzáállás is a svábkérdéshez, hiszen azért a szociáldemokrata funkcionáriusokra sem volt hatástalan a hivatalos kormányálláspont állandó propagálása. Így íródhatott meg 1947 augusztusának elején az alábbi szociáldemokrata járási jelentés Mohácsról: „Az a rendelet, mely megszünteti a magyar nemzetiségű német anyanyelvű svábok szavazati jogát, a legmélyebb elkeseredést váltotta ki az érdekeltek körében, a mohácsijárásbeli és egész baranyai választási eredményeinkre nézve pedig katasztrofális visszaesést okoz. [...] Tudom, hogy általában a sváb szavazatok nem tekinthetők mindenütt teljesértékű szavazatoknak (kiemelés tőlem – S. P.), de itteni tapasztalataim alapján állítom, hogy ezeknek a szavazata nem válnék sem a párt, sem a magyar demokrácia kárára.”⁷⁷

Korábban röviden szóltunk már arról is, hogy a párt folyamatosan figyelemmel kísérte a kitelepítést és az erről rendelkező határozatokat, illetve fellépett a visszaélésekkel szemben. Igyekezett megvédeni tagjait és szimpatizánsait a kitelepítéstől, a központba beérkezett számtalan ilyen jellegű kérvényt megpróbálta elintézni.⁷⁸ Gyakran attól sem riadt vissza, hogy emiatt konfliktusba keveredjék a befolyásos Kommunista Párttal és annak minisztereivel.⁷⁹

Emellett azonban bizonyos értelemben hasznot is próbált húzni a kitelepítésből, mert a távozók megüresedett házaiba igyekezett hűséges párttagjait beprotezsálni,⁸⁰ ami szintén nem járt politikai konfliktus nélkül, hiszen a többi párt is ezt igyekezett tenni. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy bár az SZDP nem mindig önzetlenül, de mindenképp aránylag eredményesen védte meg sváb szimpatizánsait.⁸¹

Ezt maguk a németek is érzékelték,⁸² ezért egyes vidékeken ők maguk alakították meg a Szociáldemokrata Párt helyi szervezeteit, bár sokszor ez sem

⁷⁶ Lásd például: PIL 284. f. 8. ó. e. X. kötet.

⁷⁷ Járási útkári jelentés, 1947. augusztus 4. Szövegű idézet. PIL 283. f. 16/138. ó. e.

⁷⁸ Lásd a számtalan kérvénnyel foglalkozó iratokat: PIL 283. f. 15/10. ó. e.

⁷⁹ Például Bán Antal szociáldemokrata miniszter került összetűzésbe Rajk László kommunista belügyminiszterrel a tatabányai sváb bányászok kitelepítése miatt. Bán és Kéthly Anna ezzel kapcsolatos közös nyilatkozata: „Amennyiben a minisztérium kifejezett ígérete ellenére megkezdik a kitelepítést, ebből politikai és közigazgatási felelősségrevonás következik.” PIL 283. f. 13/26. ó. e.

⁸⁰ Ez főleg Budapest, Budaörs és Soroksár térségében volt jellemző. PIL 283. f. 15/10. ó. e.

⁸¹ A Szociáldemokrata Párt „svábmentéséről” feldolgozott adatokat közöl még FEHÉR, 1988. 132–153. is. Ezek részletes bemutatásától itt eltekintettünk, lehetőleg az ott nem taglalt eseményeket ismertettük.

⁸² „Az ittmaradt svábok a Kommunista párt és a Szociáldemokrata párt szárnyai alatt kerestek menedéket.” PIL 284. f. 8. ó. e. IV. kötet.

mentette meg őket a kitelepítéstől, ezek a fenti szervek pedig természetesen megszüntek.⁸³ (Ez egyébként komoly gondot jelentett magának az SZDP-nek is, hiszen tömegével veszítette el vidéki szervezeteit.⁸⁴) 1947-ben arra is volt azonban példa, hogy hiába szereztek meg a szociáldemokraták a svábok számára a választójogot, ők mégis a kisgazdákra vagy az ellenzéki pártokra szavaztak.⁸⁵

A szociáldemokraták nagy figyelmet fordítottak a szlovákiai magyar menekültek megnyerésére is: a Felvidéki Áttelepítettek Jogvédő Irodáján keresztül igyekeztek őket magukhoz kötni. (Ez utóbbi szervezet olyannyira kötődött az SZDP-hez, hogy levelezésében szociáldemokrata pártpecsétet használt.⁸⁶) Az iroda igyekezett figyelemmel kísérni a felvidéki eseményeket, szövetkezetet létesített az egy tömbbe áttelepülőknél, földhöz próbálta juttatni azokat, akik még nincstelenek voltak, illetve elérte, hogy az Áttelepítési Kormánybiztosság az ő közreműködésével ossza szét a vetőmagot és az állatállományt a menekültek között.⁸⁷

Az SZDP a belső telepésekkel nem nagyon foglalkozott, hiszen felismerte, hogy körükben inkább a kommunistáknak vagy a parasztpártnak lehet sikere. A nagy tradíciókkal rendelkező baloldali párt tudatosan választotta a németek védelmét: egyrészt azért, mert sok tagja volt közöttük, másrészt humánus megfontolások is vezették. A felvidéki magyarsággal kapcsolatban is igaz ez a kettős indíttatás, az ő érdekvédelmükkel kapcsolatban azonban nem kellett felvállalni a hivatalos állásponttal szembeni harcot; a szociáldemokraták mégis küzdelmet folytattak az MKP-val a szlovákiai menekültek „kegyeiért”.

A Nemzeti Parasztpárt álláspontja a telepítéssel kapcsolatban

Az 1939-ben alakult Nemzeti Parasztpárt (NPP) ezer szállal kötődött a népi írók mozgalmához, amelynek tagjai 1930-as években írott munkáikban nagy figyelmet fordítottak a magyarság csökkenésére és a német kisebbség állítólagos térfoglalására. Korábban már utaltunk a párt földkérdéssel kapcsolatos álláspontjára is, amelyben fontos helyet foglalt el a tiszántúli agrárproletariátus más vidékeken történő letelepítése. Ez a két körülmény a párt ideológiai veze-

⁸³ PIL 274. f. 16/137. ő. e.

⁸⁴ FEHÉR, 1988. 142.

⁸⁵ PIL 284. f. 8. ő. e. I. kötet

⁸⁶ Lásd például PIL 283. f. 29/95. ő. e.

⁸⁷ A szervezet által intézett ügyekre lásd: PIL 283. f. 29/95. ő. e. Az iroda segítségével létrehozott Otthon Fogyasztási Szövetkezet háza táján egyébként visszaélésekre derült fény. Erre lásd u.o.

tőinek németellenességével párosulva eredményezte azt, hogy az NPP már 1945 elejétől igen agresszívan lépett fel a svábok ellen, illetve a telepések mellett.

Az NPP svábokkal kapcsolatos álláspontját Kovács Imre, a párt akkori főtitkára képviselte talán a legkifejezőbben. A *Szabad Szó* 1945. április 7-i számában, de egy májusi pártközi értekezleten is kifejtette: „*Leghelyesebb volna egy batyúval elindítani őket* (tudniillik a németeket – S. P.) *nyugat felé.*”⁸⁸ Véleménye szerint a svábkérdés olyan politikai és gazdasági probléma, amelyet egyszer és mindenkorra meg lehet most oldani. Ebben egyetértett vele párttársa, Veres Péter is, aki a már korábban említett 1945. május 14-i pártközi értekezleten kifejtette: mivel a már kiosztott földeket elvették a magyar kisnyilasoktól, a legkevesebb az, hogy a német volksbundistákkal is megteszik ugyanezt.⁸⁹

A hangnem azonban nemcsak kifelé, a hivatalos nyilatkozatok szintjén volt ennyire harcias, hanem a párt belső, bizalmas fórumain is mindennaposak voltak az ilyen értelmű megnyilvánulások. Az NPP Intéző Bizottságának 1945. május 15-i ülésén meg is fogalmazódott: „*Magyarországon nincs svábkérdés, csak német fasizsták kérdése van.*”⁹⁰ Ezen igencsak ellenséges kijelentés után viszont arról is szó esett, hogy a fenti álláspontot nem célszerű túl nagy hírverés mellett propagálni, mert esetleg még visszafelé süllhet el. Júliusban azonban már egyenesen arról beszéltek az elnökségi ülésen, hogy „*a Kisgazdapártot maguk a svábok alakították. A telepések nyakáról el kell távolítani a svábokat.*” Kovács Imre emellett még azt is megjegyezte, hogy nagy problémát jelent a háború alatt nyugatra menekült svábok visszaszivárgása a Dunántúlra.⁹¹

A Nemzeti Parasztpárt semmilyen formában nem tartott igényt a német kisebbség rokonszenvére és támogatására. Még a választások idejére sem igyekezett megnyerni őket magának, mindvégig következetesen svábellenes politikát folytatott. A párt felismerte: semmi esélye nincs a németek között, mert – valódi hatalmi eszközök híján – még az MKP később taglalt taktikájával sem tud köztük támogatókat szerezni. „*A svábokra nem pazarlunk*”⁹² – született meg tehát a végleges döntés. Mivel igen kevés sváb tagja volt az NPP-nek, ez nem is jelentett konfliktust a párton belül. (Csupán néhány eset ismert eddig: például amikor egy sváb származású – de állítólag „*igazi nemzethű*” és telepés-barát – parasztpárti községi elnököt az MKP ki akart telepíttetni, és a Nemzeti Parasztpárt megkísérelte megmenteni őt.⁹³ Az emberi szolidaritás szép példája

⁸⁸ HORVÁTH-SZABÓ-SZŰCS-ZALAI, 2003. 56.

⁸⁹ HORVÁTH-SZABÓ-SZŰCS-ZALAI, 2003. 51.

⁹⁰ 1945. május 15-i intéző bizottsági ülés. PIL 274. f. 7/225. ő. e.

⁹¹ PIL 274. f. 7/225. ő. e.

⁹² PIL 284. f. 8. ő. e. IV. kötet.

⁹³ A hegyeshalmi NPP-elnök ügye. PIL 284. f. 8. ő. e. V. kötet.

azonban, hogy a csátaljai NPP székely (!) többségű választmánya 1947. augusztus 9-én tiltakozást juttatott el a pártközponthoz a magyar nemzetiségű német anyanyelvű állampolgárok szavazati jogának megvonása miatt.⁹⁴) A kevés parasztpárti svábmentő akció egyike volt az Esztergom megyei, amely révén betekintést nyerhetünk a pártok kulisszák mögötti, elég visszatetsző egyezkedésébe: „*De csak a szoc. dem és a kiszgazda svábokat nyirtuk ki, előzőleg a kommunistákkal megegyeztünk, hogy a bányász svábokat abban az esetben, ha se bundisták se SS-ek nem voltak nem bántjuk de viszont ők se bántják a mi svábjainkat ez a gyakorlatban kitünően bevált.*”⁹⁵ A Parasztpártnak a kitelepítéssel kapcsolatos visszaélésekhez sem volt köze, de lehet, hogy csak azért nem, mert – lévén a koalíció legkisebb, leggyengébb és legszervezetlenebb pártja – alkalmatlan sem volt olyan pozícióba juttatni embereit, ahol azok korrupcióba keveredhettek volna. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Kovács Imre később nem tarthatta teljesen vállalhatónak svábokkal kapcsolatos akkori álláspontját. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy visszaemlékezéseiben – elég sok, nem túl fontos kérdés részletes bemutatása mellett – nem említi a kitelepítés kérdését.)

A belső telepéseket viszont fenntartás nélkül támogatta az NPP, ez pedig gyakori összeütközést eredményezett a szociáldemokratákkal, de sokszor még az MKP-val is, mivel a kommunisták is meg akarták maguknak nyerni ezt a réteget. A Parasztpárt igyekezett felmérni az ország valamennyi községét aszerint is, hogy hol mennyi sváb, illetve telepés él, tehát milyen támogatásra is számíthat.⁹⁶ A Kommunista Párttal azonban nem tudott konkurálni, mivel az – élve, gyakran visszaélve lehetőségeivel – sokkal több támogatót tudott szerezni magának az újonnan földhöz juttatott agrárproletárok között. „*Mindenekelőtt az MKP ellen nincsen orvosságunk*”⁹⁷ – ismerte be egy NPP-s jelentés. A telepések közötti, végül aránylag sikertelennek bizonyuló parasztpárti agitációt a Kommunista Párt sem ítélte veszélyesnek: „*A Nemzeti Parasztpárt jelentéktelen a területen, a telepéseket uszítják a svábok ellen*” – olvasható a baranyai MKP egyik jelentésében.⁹⁸

Nem volt ilyen egyértelmű a párt álláspontja a bukovinai, erdélyi és felvidéki menekültekkel kapcsolatban, és ennek bizonyos pártérdekből fakadó okai is voltak. Kovács Imre szerint a bukovinai „csángókat” és a székelyeket inkább haza kellene segíteni, mert véleménye szerint nem biztos, hogy letelepítésük

⁹⁴ PIL 284. f. 8. ő. e. I. kötet.

⁹⁵ Esztergom megyei NPP-titkár jelentése 1947-ből. Szövegű idézet. PIL 284. f. 8. ő. e. VIII. kötet.

⁹⁶ Lásd a PIL 284. f. 8. ő. e. V-VI-VII. kötetének jelentéseit, összesítéseit.

⁹⁷ PIL 284. f. 8. ő. e. VIII. kötet.

⁹⁸ PIL 274. f. 16/125. ő. e.

politikai-gazdasági haszonnal járna. Az volt a véleménye ugyanis, hogy a csángók (értsd: bukovinai székelyek) egyre jobban a cigányságra hasonlítanak, termelőmunkát nem szívesen végeznek. A székelyek sem megbízhatóak, mert „rossz csengésű neve van a székelységnek a politikát illetően”. Ezért csak akkor telepítsék le őket, ha elkerülhetetlen: a csángókat az ország északkeleti részébe, a székelyeket pedig mindenképp szétszórtan. Bár Kovács szerint inkább a tiszántúli agrárproletárokat kellene földhöz juttatni...⁹⁹ A felvidéki menekültekkel szemben is voltak a pártnak politikai jellegű fenntartásai, amelyeket jól illusztrál az a jellemzés, amit a rajkai NPP-elnökről olvashatunk egy helyütt: „Okos, becsületes ember, de mint általában a felvidékiek [...] kissé jobbra hajló”.¹⁰⁰

A párt azonban – többek között Bodor György révén – végül a bukovinai székelyek mögé állt és támogatta letelepítésüket. A mintegy 14–15.000 menekült szellemi vezére Németh Kálmán esperes volt, aki NPP-vezető lett, így úgy tűnt, hogy a székelység a Parasztpárt szavozótáborát gyarapítja majd.¹⁰¹ (Azóta tudjuk, hogy Németh az MKP-nak ajánlotta fel szolgálatait a székelység támogatásáért cserébe. A kommunista pártvezetés azonban jobbnak látta, ha az esperes – hitelességének megőrzése érdekében – nem lép be a pártba, hanem az NPP-t erősíti, viszont agitál a bukovinai székelyek között.¹⁰²)

A kitelepülésre jelentkező szlovákokkal kapcsolatos hivatalos parasztpárti álláspontot szintén Kovács Imre fogalmazta meg: „nekünk magyaroknak olyan politikát kell folytatnunk, hogy az itt élő szlovákoknak, ha még akarnának is ne legyen kedvük visszamenni Csehszlovákiába”.¹⁰³ (Azt azonban nem tudni, hogy a nyilatkozatok szintjén túl ennek érdekében történt-e valamilyen konkrét akció az NPP részéről.)

Úgy tűnik, hogy a Nemzeti Parasztpárt témánkkal kapcsolatos álláspontjában a nemzeti és „osztályszempontok” sajátosan keveredtek: a svábokkal mindkét aspektusból szemben állt, a kitelepítésükkel járó visszaélésekkel nem törődött, a bukovinai, erdélyi, felvidéki menekült magyarokkal szemben politikai fenntartásai voltak, teljes mellszélességgel csupán a belső telepések mellett állt ki. Nem csoda tehát, hogy szavazóbázisát is ezek, illetve a szegényparasztság egyéb csoportjai alkották. Az NPP fenti szemléletének igazságos és humánus volta

⁹⁹ Kovács Imre felszólalása az 1945. május 14-i pártközi értekezleten. HORVÁTH-SZABÓ-SZÜCS-ZALAI, 2003. 57–59.

¹⁰⁰ PIL 284. f. 8. ő. e. V. kötet.

¹⁰¹ „Németh Kálmán székelyeknek” parasztpárti bázisként történő említése: PIL 284. f. 7. ő. e. I. kötet.

¹⁰² Németh Kálmán „egy kommunista érzelmű pap”. PIL 274. f. 10/34. ő. e. Lépjen be az NPP-be, de agitáljon a kommunisták mellett: u.o.

¹⁰³ PIL 274. f. 7/225. ő. e.

vitatható ugyan, de népmozgatással kapcsolatos álláspontja legalább mindvégig őszinte és következetes volt.

A Magyar Kommunista Párt és a kitelepítés-betelepítés

Az MKP és főleg Moszkvából hazatért vezetőgárdája az internacionalizmus talaján állt, azonban a hatalom megszerzésére irányuló tervei miatt tekintettel kellett lennie a nemzeti érzésre is.¹⁰⁴ Ez a kettős viszonyrendszer megnehezítette a Kommunista Párt helyzetét és a telepítésekkel kapcsolatban elfoglalt álláspontjának világos meghatározását. Mindehhez még hozzájött az is, hogy a legális politikában előismeretekkel nem rendelkező, nem is túl népszerű MKP nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy lemondjon egyes rétegekről mint potenciális támogatóiról. Mivel célja a hatalom megszerzése volt, ennek rendelte alá a fenti kérdést is.

Emiatt külön kell választanunk az MKP ki- és betelepítéssel kapcsolatos álláspontját attól, ahogyan az akcióban érintettekhez viszonyult. A párt a minél több szavazat megszerzése és minél nagyobb pártszervezet kiépítése érdekében három részre osztotta a lakosságot, aszerint, hogy „*kik fognak ránk szavazni, kik vannak ellenünk és kik az ingadozók akiket meg kell nyerni.*”¹⁰⁵

Ez alapján egyértelmű volt, hogy a párt hivatalosan a SZEB által kezdeményezett kitelepítést támogatta, a valóságban azonban igen gyakran részt vett a svábmentésben.¹⁰⁶ Ennek több oka is lehetett: volt, amikor a választások közeldtével kitelepítéssel történő fenyegetéssel,¹⁰⁷ illetve az az alóli mentesítés ígéretével próbálták meg támogatókat nyerni a svábok közül, de nagyon gyakran egyszerűen arról volt szó, hogy az MKP-hoz csapódott sok, meggyőződés nélküli konjunktúralovag – párttiszttséghez jutva – visszaélt hatalmával, és jó pénzért hajlandó volt a módosabb német gazdákat felmenteni.¹⁰⁸ A németek felismerték azt, hogy az MKP szárnyai alatt védelemhez juthatnak, ezért volt

¹⁰⁴ Andics Erzsébet 1945. szeptemberi „A nemzetiségi kérdés” című előadásában emiatt próbálta meg bizonyítani, hogy a kommunisták nem tagadják a nemzetiségi kérdés létét és fontosságát. PIL 274. f. 10/31. ő. e.

¹⁰⁵ PIL 274. f. 16/164. ő. e.

¹⁰⁶ „*Ha a Szocik 8–10 embert feltudnak menteni akkor mi is felmentjük az elvtársainkat.*” Szöveghű idézet. PIL 274. f. 16/178. ő. e.

¹⁰⁷ PIL 274. f. 16/178. ő. e.

¹⁰⁸ Lásd például Sopron megyében: PIL 284. f. 8. ő. e. I. kötet; Esztergom megyében: PIL 283. f. 16/18. ő. e.; Tolna megyében korrupciós svábmentés, ráadásul a kiscgazdákkal együttműködve: PIL 274. f. 10/33. ő. e.

rá példa, hogy ők maguk alakították meg a helyi pártszervezetet,¹⁰⁹ illetve be-
léptek abba, azt remélve, hogy így nem telepítik ki őket.¹¹⁰ Világosan látszott
ugyanis, hogy a kommunista párti delegáltak mondták ki a végső döntést egy-
egy község kiürítése tekintetében; ezért is keveredtek leggyakrabban az MKP
tagjai korrupciós ügyekbe: nekik volt alkalmuk ugyanis kísértésbe esni.

Rákosi Mátyás már 1945 májusában kijelentette, hogy pártja nem tekinti a
magyarországi németiséget kollektíve bűnösnek, megkülönböztet fasiszta és tisz-
teséges múltú svábokat.¹¹¹ (Ez volt egyébként többé-kevésbé a magyar kormány
álláspontja is, igaz, a kitelepítésről szóló rendelet úgy lett megfogalmazva,
hogy ki lehetett belőle olvasni a kollektív bűnösség elvét is.) A fenti felfogás
igen hasznosnak bizonyult a jövőben: az MKP a felmenteni kívánt tagjairól és
szimpatizánsairól kijelentette, hogy demokratikus múltú vagy a népgazdaság
számára nélkülözhetetlen munkát végző egyének, így azok legtöbbször elke-
rülték a kitelepítést.

Arra is lehet azonban példát találni, hogy csak azért határozzák el 1947-
ben minél több Esztergom megyei sváb szavazó választásokból történő kizárását,
mert a szociáldemokraták már két éve agitálnak közöttük.¹¹² (A szociáldemo-
krata-ellenes szándékot maga az SZDP is érezte: voltak olyan vélemények a
párton belül, hogy az MKP az új választójogi törvényt direkt a szociáldemokraták
ellen konstruálta.¹¹³)

A Kommunista Párt a bukovinai és erdélyi menekültek mögé sem állt oda
fenntartások nélkül. Rákosi a már sokat idézett pártközi értekezleten a „csán-
gókról” elmondta, hogy nem ismerik a helyi viszonyokat, nem tudnak azoknak
megfelelően termelni, ezért haza kellene segíteni őket. Szerinte igaz ez a szé-
kelyekre is, arról nem is beszélve, hogy ha engedélyeznék csángó és székely
egyesületek alapítását, akkor többé „nem lehet befogni a szájukat”, és „soviniszta”
kijelentéseik miatt rossz lenne a viszony Romániával.¹¹⁴ (Ezt a kijelentést való-
színűleg az a beszámoló is ihlette, amely szerint a menekültek nem jelentené-
nek egyértelmű nyereséget az MKP számára.)¹¹⁵ Bodor Györgynek az MKP azt

¹⁰⁹ Számos baranyai sváb községben ez történt, rossz nyelvek szerint azonban a kommunista
párttagok és vezetők is a kiscgazdákra szavaztak. PIL 274. f. 16/125. ő. e.

¹¹⁰ Így történt ez Nagypádon is, amely „*valamikor a folksbundnak volt a fellegvára. Az ittma-
radt svábok a Kommunista párt és a Szociáldemokrata párt szárnyai alatt kerestek menedéket.*”
PIL 284. f. 8. ő. e. III. kötet

¹¹¹ Pártközi értekezlet, 1945. május 14. HORVÁTH–SZABÓ–SZŰCS–ZALAI, 2003. 52.

¹¹² PIL 274. f. 16/179. ő. e.

¹¹³ PIL 283. f. 10/232. ő. e.

¹¹⁴ HORVÁTH–SZABÓ–SZŰCS–ZALAI, 2003. 54.

¹¹⁵ HORVÁTH–SZABÓ–SZŰCS–ZALAI, 2003. 68.

vetette a szemére, hogy túlszereti székelyeit és „a pártharcoktól is mentesíteni akarja őket”,¹¹⁶ akik olyannyira képzetlenek politikailag, hogy még most is „fejedelemeiről és Bárdossyról álmodoznak”.¹¹⁷

Egyértelműbb volt a párt véleménye a felvidéki magyar kitelepítettekkel, illetve a szlovák áttelepülőkkel kapcsolatban. Rákosi Mátyás 1946. április 22-én Békéscsabán tartott beszédében az előbbi problémakörrel beszélve kifejtette: „Meg kell mondanom elvtársaim, hogy ami ottan (a Felvidéken – S. P.) történik, semmiképpen sem egyeztethető össze egy demokratikus állammal.”¹¹⁸ Azt is kijelentette, hogy pártja jobb híján elfogadta ugyan a népességszere gondolatát, bár tisztában volt vele, hogy ez nem jelenthet megoldást.

Az MKP ezen felül megpróbálta rávenni Fransisci Mihályt, a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának elnökét arra, hogy ítélje el a felvidéki magyarságot ért atrocitásokat, és jelentse ki, hogy mindezzel szemben a Magyarországon élő szlovákok sora olyan jól megy, hogy nincs is szükség hazatelepülésükre. Fransisci ezeket visszautasította: az elsőt azért, mert szerinte a csehszlovák akció csupán az irredenta-fasiszta elemek ellen irányul, az utóbbit pedig azért, mert véleménye szerint csak ezzel lehet elkerülni az itt élő szlovákok asszimilációját.¹¹⁹ A Kommunista Párt válaszul egy általa vezetett szlovák nagygyűlést „kisajátítva” nyilvánosságra hozta Fransisci egy korábbi, Hitlert dicsőítő újságcikkét, nagy felháborodást okozva a hallgatóság körében.¹²⁰

Az MKP természetesen igyekezett támogatókat szerezni a felvidéki menekültek között is. Egy SZDP-tag panasza szerint a kommunisták „a szokásos trükkökkel (állatjuttatás, nagyobb telek elnyerése stb.)” igyekeznek körükben tagokat toborozni.¹²¹ Arra is volt példa, hogy szlovákiai magyar származású párttaguk állampolgárságának és szavazati jogának elintézését gyorsították meg.¹²²

A Kommunista Párt társadalmi-gazdasági szempontból ítélte meg a szlovák áttelepülés problematikáját is. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban Rákosi kifejtette, hogy az öntudatos szlovák dolgozók nem akarják elhagyni Magyarországot, hiszen újjazdaként itt földhöz juttatták őket. Véleménye szerint éppen ezért mindenkinek jól meg kell gondolnia, kitelepül-e vagy sem, hiszen egy ilyen lépést – amely a magyar állampolgárság elvesztésével jár – később már nem lehet

¹¹⁶ PIL 274. f. 10/34. ó. e.

¹¹⁷ PIL 274. f. 10/31. ó. e.

¹¹⁸ RÁKOSI, 1948. 246.

¹¹⁹ Fransisci Mihály Révai Józsefnek írott levele. 1945. november 28. PIL 274. f. 10/36. ó. e.

¹²⁰ Jelentés az 1946. augusztus 18-i békéscsabai szlovák gyűlésről. PIL 274. f. 10/36. ó. e.

¹²¹ Jelentés Pécs környékéről. PIL 283. f. 15/10. ó. e.

¹²² PIL 274. f. 9/31. ó. e.

meg nem történte tenni.¹²³ Maga a párt egyébként figyelemmel kísérte ugyan a szlovákok áttelepülését,¹²⁴ azonban nem pazarolt túl sok energiát erre a kérdésre.

A kommunisták a szovjet támogatás segítségével rendelkezésükre álló nagy anyagi erejüket igyekeztek felhasználni a belső telepések megnyerésére is. Sok példát találhatunk arra, hogy jobb házat, igavonó állatokat és több vetőmagot kaptak az agrárproletárok, ha beléptek az MKP-ba vagy a pártra szavaztak.¹²⁵ Ennek azonban az volt a hátulütője, hogy a kommunisták főleg a lumpen elemeket vonzották magukhoz,¹²⁶ ez pedig sokat ártott a párt megítélésének. Számszerűleg azonban fontos eredmény volt, hogy a telepések többsége a választások során az MKP-t támogatta.

Jól látható, hogy a Magyar Kommunista Párt volt a koalíciós erők közül a legpragmatikusabb ebben a kérdésben. Néha már cinizmussal is felérő sajátos céltudatosságában a legfontosabb szempont az volt, hogy a kitelepítéssel-betelepítéssel kapcsolatban mi mekkora politikai előnnyel vagy hátránnyal járna a párt számára, és ennek mérlegelése után hozta meg döntését. Talán lehet azt mondani, hogy sokszor akár Machiavellit is meghaladó szenttelen virtuozitással volt képes két egymással teljesen szembenálló réteggel egyszerre elhíttetni azt, hogy az ő pártjukat fogja.

Mindenképp szerencsésnek mondható a Kommunista Párt amiatt, hogy a telepítéssel járó konfliktusok többségének enyhülése után szerezte meg a kizárólagos hatalmat: mivel nem igazán rendelkezett hosszú távú stratégiával a feszültség feloldása érdekében, illetve kétkulacsos taktikája miatti hitelvesztése eredményeképp sok problémát jelentett volna számára a sváb-, felvidéki magyar, szlovák- és telepesekérdés kezelése úgy, hogy a felelősség csupán az övé lett volna.

* * *

Az 1944/45 és 1948 közötti népeségmozgatás mintegy 350–400.000 ember – az akkori magyarországi népesség körülbelül 3,5–4%-a – sorsát érintette közvet-

¹²³ RÁKOSI, 1948. 244–245.

¹²⁴ Lásd erre vonatkozóan a PIL 274. f. 10/57. ő. e. anyagát.

¹²⁵ Lásd például: Hegyeshalom. A munkakerülő telepések, ha beléptek az MKP-ba, jobb házat és igaerőt kaptak: PIL 284. f. 8. ő. e. V. kötet; a sváb javakat a kommunisták kaparin-tották meg, és csak a rájuk szavazóknak adják oda, ezért még a szavazócédulára is nevet kellett írni: PIL 284. f. 8. ő. e. VIII. kötet.

¹²⁶ A lump, iszákos dologkerülő telepések az MKP-ba áramlanak Hegyeshalom, Levél, Mo-sonszentjános községben: PIL 284. f. 8. ő. e. V. kötet.

lenül, azonban a magyar társadalom ennél sokkal nagyobb része volt kénytelen szembesülni a telepítések okozta feszültségekkel, hiszen egy-egy község életét fenekestül felborította a németek internálása, a földosztás és az új gazdák érkezése. Ezeket a nem ritkán tettelegességgig fajuló és emberéleteket is követelő konfliktushelyzeteket azonban a társadalomnak önerőből, a politika őszinte és önzetlen segítsége nélkül kellett felszámolnia. A koalíciós pártok döntéshozóinak és funkcionáriusainak többsége ugyanis nem dolgozott ki stratégiát a válság megoldására, hanem rövid távú politikai céljai, sőt gyakran egyéni anyagi gyarapodása érdekében fogta hol az egyik, hol a másik réteg pártját. Főleg igaz ez azokra a politikai csoportokra (a Baloldali Blokk tagjaira), akik elegendő befolyással rendelkeztek ahhoz, hogy ebben a problémakörben tett intézkedéseiket is támogatottságuk növelésének szolgálatába állítsák.

A magyar társadalom második világháború utáni egyik első komoly problémájának megoldása tekintetében a koalíciós pártok nem szerepeltek igazán fényesen. Egyes erők túlzott óvatossága, a többiek önzése, valamint nem utolsósorban a nagy nemzetközi nyomás megakadályozta a magyar politikai életet abban, hogy valódi válaszokat találjon a telepítések nyomán felvetődött kérdésekre. Az egypártrendszer és a pártállam 1949-es létrejötte, az azt követő téveszesítési hullám – újabb nehézségek és konfliktusok generálásával – csak elfedte ezeket a problémákat és feszültségeket, de meg nem oldotta őket. A vidéki magyar és sváb lakosság a telepítések alatt kapott sebeinek begyógyításához csak a felejtést és a kölcsönös megbocsátást hozó időt hívhatta segítségül.

Felhasznált irodalom és rövidítések jegyzéke

Levéltári források:

KL Független Kisgazdapárt Levéltára

PIL Politikatörténeti Intézet Levéltára

Kiadott források és szakirodalom:

BALOGH

1987 BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1987.

CORPUS JURIS HUNGARICI

Corpus Juris Hungarici. CD-ROM változat. Szerk.: POMOGYI László.
A függeléket összeállította: Bódiné Beliznay Kinga. h. n., KJK-KER-
SZÖV, é. n.

CSUPOR

1987 CSUPOR Tibor: *Mikor Csíkból elindultam.* Budapest, Szépirodalmi,
1987.

FEHÉR

1988 FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950.* Budapest,
Akadémiai, 1988.

FÖLDESI

1995 FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottságok Magyarországon.* Bu-
dapest, Ikva, 1995.

2002 FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága.* Budapest, Kairosz, 2002.

GERGELY

2001 GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula – Politikai pályakép.* Budapest, Vince, 2001.

HORVÁTH–SZABÓ–SZÜCS–ZALAI

2003 *Pártközi értekezletek – Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–
1948.* Szerk.: HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – SZÜCS László – ZALAI
Katalin. Budapest, Napvilág, 2003.

KOVÁCS

1990 KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása.* Győr, Katalizátor Iroda, 1990.

KUGLER

2000 KUGLER József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön.* Budapest, Osiris, 2000.

LŐRINCZ

1986 LŐRINCZ Imre: *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig.* Budapest,
Magvető, 1986.

PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK

1997 *20. századi magyar történelem 1900–1994.* Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc –
GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos. Budapest, Korona, 1997.

RÁKOSI

- 1948 RÁKOSI Mátyás: *A magyar demokráciáért*. Budapest, Szikra, 1948.
1997 RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I. kötet. Budapest, Napvilág, 1997.

ROMSICS

- 1999 ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris, 1999.
1999/b. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999.

TAKÁCS

- 1996 TAKÁCS Katalin: *Kitelepített magyarországi németek Bajorországban*. h. n., k. n., 1996.

TILKOVSKY

- 1978 TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund*. Budapest, Kossuth, 1978.

TÓTH

- 1993 TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 194–1948 között*. Kecskemét, k. n., 1993.

VONYÓ

- 1998 *Gömbös pártja – A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai*. Összeállította és a bevezetőt írta: VONYÓ József. Pécs, Dialóg Campus, 1998.
2001 VONYÓ József: *A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajúvédelem*. In: VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus – Tanulmányok*, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2001.